

САВРЕМЕНА СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА V
Фолклорно наслеђе Срба са Косова и Метохије
у словенском контексту

Зборник радова

Уређивачки одбор

Његово преосвештенство епископ рашко-призренски Теодосије,
проф. др Елена Дараданова, проф. др Мирјана Закић,
проф. др Александар Јерков, проф. др Ненад Љубинковић,
академик Нада Милошевић Ђорђевић,
проф. др Аљона Алексејевна Михајлова,
проф. др Андреј Мороз, проф. др Драгана Мршевић Радовић,
др Јоана Ренкас, др Веселка Тончева

Рецензенти

Проф. др Мирјана Дрндарски,
академик Нада Милошевић Ђорђевић, проф. др Саша Кнежевић,
проф. др Ненад Љубинковић, проф. др Љиљана Пешикан Љуштановић,
проф. др Александар Милановић, др Александра Новаков,
др Данијела Петковић, проф. др Данијела Поповић Николић,
проф. др Сања Ранковић, проф. др Габријела Шуберт

Одржавање скупа помогло је
Министарство културе и информисања Републике Србије

САВРЕМЕНА СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА V

**Фолклорно наслеђе Срба са Косова и Метохије
у словенском контексту**

Зборник радова

поводом Међународног научног скупа
одржаног 12. и 13. октобра 2017. године
у Призрену и у Великој Хочи

Уредници

Проф. др Валентина Питулић, проф. др Бошко Сувајцић,
др Бранко Златковић, Дејан Ристић

Удружење фолклориста Србије
Богословија „Светог Кирила и Методија“ у Призрену
Матица српска

Београд – Призрен – Нови Сад
2018

Литература

- Бјеладиновић, Јасна. *Народне ношње Срба у XIX и XX веку*. Београд: Етнографски музеј, 2011.
- Грујић, Радослав. *Азбучник Српске православној цркве*. Слободан Милеуснић, прир. Београд: БИГЗ – Музеј СПЦ, 1993.
- Душанић, Светозар Ст. „Протојереј – ставрофор Др. Радослав Грујић професор универзитета у пензији (некролог)“. *Гласник. Службени лист Српске православној цркве*. Бр. 6, год. XXXVI, Београд, 1955.
- Марковић Новаков, Александра. *Православна српска дојословија у Призрену (1871 – 1890)*, Ниш 2011.
- Менковић, Мирјана. *Скадарско цуде: њрича о једном њредметиу и њри кулѡиуре*. Београд: Етнографски музеј, 2009.
- Менковић, М. *Грађанска ношња Срба у Призрену у XIX и њрвој ѡоловини XX века*. Београд: Етнографски музеј, 2013.
- Стојановић, Добрила. *Градска ношња у Србији ѡоком XIX и ѡочетѡком XX века*. Београд: Музеј примењене уметности, 1980.

Биљана С. Цинцар Костич

ОДНА ПРИЗРЕНСКАЈА ДЖУББА ИЗ МУЗЕЈА СЕРБСКОЈ ПРАВОСЛАВНОЈ ЦЕРКВИ В БЕЛГРАДЕ

Резюме

В Музее Сербской православной Церкви – Наследие Радослава Груича, в списке музейных экспонатов, под номером „7“, под названием „Детское платье“ хранится джубба. Она вероятно была сделана в одной из портняжных мастерских в Призрене в течении первых двух десятилетий XX века, где главным образом, уже с прошлого века, изготовлялся такой вид женской гражданской одежды. Она изготовлена типичным образом, в представительной форме такой верхней одежды. Судя по размеру, она была изготовлена для невесты (девушки 15–16 лет). Этот экспонат, как один из последних экземпляров эпохи этого старинного ремесла, был найден в Призрене, когда Радослав Груич искапывал наследие императора Душана – монастырь посвященный Святым архангелам. Он был куплен для Музея южной Сербии, а затем, на кануне Второй мировой войны, был перенесен в Белград, в Музей Сербской православной церкви, где сейчас хранится в полностью сохранившемся состоянии.

Ключевые слова: музей, церковь, император, невеста, джубба, призренский, портняжное дело.

Аљона Алексејевна Михајлова¹
Руски етнографски музеј, Санкт-Петербург

МОНОХРОМНИ ОБЛИЦИ СТАРЕ СРБИЈЕ У ФОТОГРАФИЈАМА С КРАЈА 19. И ПОЧЕТКА 20. ВЕКА ИЗ РУСКИХ АРХИВА И ЧАСОПИСА

У раду је представљен преглед фотографија с краја 19. и почетка 20. века, које визуелизују феномен Старе Србије и које представљају фолклоризовани историјско-идеолошки конструкт. Њихова намена је била репрезентовање руској јавности историје, културе и свакодневног живота словенског хришћанског становништва европских провинција Османског царства у контексту очекивања њихове територијалне прерасподеле. Тематска целина и хронолошка повезаност фотографија указују на јединство њихове природе и омогућавају прилаз њиховом истраживању као самосталном историјском и културном феномену. Тумачење фотографија полази од њихове корелације са фолклорним и наративним изворима у оквиру интегрисаног приступа.

Кључне речи: Стара Србија, фотографије, историјски извор, етнокултурни простор.

Савремене истраживачке стратегије у проучавању традиционалне културе углавном се карактеризују проширивањем методолошких прилаза и начина интерпретације историјских извора, као и жељом за њеним свеобухватним разумевањем кроз анализу њене варијабилности. У том погледу, одређени потенцијал показују визуелни извори, односно фотографије с краја 19. – почетка 20. века. Оне одсликавају културни и историјски контекст у којем су постојали различити облици традиционалне културе, који се данас проучавају у оквиру историје, етнологије, фолклора, лингвистике и других сродних дисциплина.

Потражња за старим фотографијама у последње време је порасла због неповратних геополитичких и модернизационих процеса који трансформишу етнокултурни простор на читавом европском континенту, укључујући и Балкан. У том погледу, њихова основна

¹ alena-muzej@yandex.ru

вредност није само у могућностима приказивања појава које су заувек остале у прошлости, већ и у преношењу одређених идеја и вредности због којих су оне и биле направљене.

Фотографска грађа, која је настала на балканском подручју крајем 19. и почетком 20. в. , и која се нашла у наслеђу Царске академије наука, Етнографског одељења Руског музеја цара Александра III, библиотеке Мермерног дворца, није раније проучавана у својој целини. Неке фотографије су биле објављене у руским предреволюционарним часописима у којима се, у то доба, доста полемисало о српско-бугарским територијалним захтевима око такозване Старе Србије. Међутим, обраћање овим сведочанствима по протеклом столећу обезбеђује темељ за објашњење неких историјских појава које данас имају изузетно важно значење.

Појам Стара Србија је ушао у ширу употребу у 19. веку, како у српском друштву, тако и у Русији, али није служио званично као топоним. Постојао је као фолклорни и идеолошки конструкт у оквиру колективног историјског сећања на „заветну“ земљу са имагинарним и веома приближним границама. Подразумевао је некадашњи део средњовековне Немањинске државе, који је 1877–1912. припао Косовском и Битољском вилајету Османског царства, а према Лондонском споразуму 1913. ушао је у састав Краљевине Србије. Феномен Старе Србије је чврсто везан за српску националну свест и асоцира на „златно доба“ српске државности и служи као симбол повратка доосманског територијалног и политичког положаја Срба на Балкану (Atanasovski 2015: 36). Отприлике у истом значењу је прихваћен и код Руса. Крајем 19. века појам Стара Србија је постао део српског националног програма и обележио је конкретан територијалан захтев (в. Поповић 1878). У историографији 20. и 21. века овај појам претежно дефинише простор у који је Јован Цвијић укључио Рашку, Косово, Метохију и Скопско-Тетовску област (према Терзич 2015: 14).

На прелому 19-20. века етнокултурни рељеф Старе Србије је био хетероген и одликовао се прогресивном доминацијом муслиманског становништва (Недељковић, Јовић 1998–1999: 241–251). У једном од својих извештаја руски конзул у Косовском вилајету Виктор Фјодорович Машков (1867–1932) упозоравао је: „Услед нагло брзог разблажавања словенског елемента и његове замене арнутским, Стару Србију већ би одавно требало називати Новом Албанијом“ (према Јамбаев 2011: 74).

У овом смислу, фотографије с краја 19. и почетка 20. века не само да визуелизују етнокултурни контекст и „сакралну географију“ него и истичу широки спектар друштвених и историјских противречности које су се нагодиле ка том времену.

На почетку разматрања дотичних фотографија важно је скренути критички поглед на њихов капацитет као врсту извора (Толмачева 2011: 36–42). Наиме, само фотографије без додатних података не могу да служе као свеобухватан извор информација. Оне фиксирају објекте у насумичном пресеку времена и простора и за коректне интерпретације оваквих визуелних сижеа потребна су помоћна сведочанства. Она се могу наћи у наративима истог периода: у путописима, етнографским запажањима, политичким размишљањима и томе слично. Веома битну улогу у испољавању слике Старе Србије игра епско наслеђе. Оно наступа као живи облик историјског колективног сећања и као прави доказ да су корени овог конструкта настали не у политичкој мисли 19. столећа, већ у етничкој самосвести и њеној природној потреби за одредбом свог места у глобалном координатном систему.

Корелација фотографских сижеа са фолклором омогућава посматрање и на културно-антрополошки начин. Томе доприноси посебна пажња према невербалним облицима колективне идентичности који су формиран под утицајем природно-економских, предметно-просторних, друштвено-хијерархијских, етно-конфесионалних, културно-вредносних и других особина овог мултиетничког подручја (Иванова 2002: 6–7; Измоденова 1989: 12–13; Бормане 1989: 46–47; Толстая 2015: 10–11). Овакав начин свеобухватног компоновања различитих врста извора даје синкретичан приступ који доприноси перцепцији и разумевању визуелног наслеђа у склопу са његовом историјском природом (Толстой 1984: 47–60; Клейн 1978: 31). Укључење фотографија у овај интегрисани приступ обезбеђује имагинарном конструкту Старе Србије визуелну опипљивост, zasiћеност и мултидимензионалност.

Појављивање у Русији фотографија са Балкана је везано за дубоку солидарност руске јавности са Јужним Словенима у њиховој борби за независност од Османског царства. Територијални спор између Срба и Бугара изазвао је посебну забринутост међу руским политичарима, јавним личностима, публицистима, историчарима, етнографима, лингвистима, православним клером и другим словенофилски оријентисаним интелектуалцима, међу

којима је већина једнако саосећала према оба народа. У том кругу личности било је постављено питање о проналажењу прихватљивих основа за мировно регулисање српско-бугарских захтева. Оно је ревитализовало полемику о етничкој припадности словенског хришћанског становништва Косовског и Битољског вилајета Османског царства. Образложења у оквиру дискусија су стизала од руских путника који су посетили спорни регион и који су објавили у штампи своја запажања. Један од таквих аутора је истакао:

За нас, Русе, пре него што одлучимо о било ком питању, важно је да то расветљавање буде истинито; посебно то је неопходно у односу на Македонију, чије је питање због необјективности бугарске и српске штампе замршено до неверице. Са ове тачке гледишта, утисци сваког руског туриста су веома важни (Дуглас 1902: 209).

Оваква изјава показује колико су у Русији били тражени објективни извори информација о далеком Балкану.

Одговор на питање о етничкој опредељености Словена из поменутих османских провинција тражио се у етнографији, лингвистици, фолклору, у оквиру којих се полемисало у штампи, укључујући *Известия Санкџи-Пејтердурџскојо славјанскојо блајојворителнојо одјесџива*, *Новое время* и *Санкџи-Пејтердурџские ведомости*, *Русский инвалид*, *Русский вестник*, *Вестник Европы*, *Русское бојайство* и друга издања (нпр. Милуков 1899, 1902; Дуглас 1902; И. К. 1902, 1903; Флоринский 1906 и др.). Poleмика је такође нашла одраз у неколиким књигама (в. Дурново 1890, 1895, 1899; 5 етнографических карт 1900; Теплов, 1903, 1908; Анастасий 1903; Инбер 1903; Кораблев 1903; Јстребов 1886, 1904; Рейхелт 1905; Риттих 1909; Амфитеатров 1907; Кондаков 1909; Башмаков 1903, 1913; Державин 1914; Красножен 1915; Водовозов 1916 и др.). У предговору другом издању своје књиге „Обичаји и песме турских Срба“ (1889) И. С. Јастребов је скренуо посебну пажњу на такозвано „српско питање“:

Ми смо навикли да је појам Македонија везан за бугарско становништво, а нисмо размишљали да у њој живе Срби. Тек недавно су неки научници почели да признају постојање српског елемента, иако никако не могу да одустану од мњења да су Бугари већина становништва Македоније, и као да тамо не живе Грци, а Турака има толико мало, што по свом броју не би могли да се такмиче са Бугарима. Из историје знамо да су српска пле-

мена населила Балкан много раније од инвазије Бугара... Како знамо Бугари немају ни племена... Такође обратио бих пажњу на то што све цркве са тог простора потичу из времена српске владавине... За научни свет је најбитније питање о томе да ли су Словени у Македонији заиста Срби, а не Бугари. Иако они сами себе зову Бугари признају да су више Срби него Бугари. А како не би задовољили ни Бугаре ни Србе, на питање о националности одговарају да су Мијаци, Брсјаци, Пољани, Бондовци, Копановци и тако даље... (Јстребов 1886: III–XXIV).

Тврдње И. С. Јастребова сведоче о томе да разграничење територије Старе Србије, према етничком принципу, скоро да није било остварљиво. Закономерно је да је у полемисању о спорним територијама дошло до развијања реторике о историјском праву.

У питању историјског права кључни аргумент за српску јавност је био везан за црквену архитектуру 14. века, такозване задужбине, подигнуте вољом српских владара, њихове фамилије и лојалних круни локалних феудалаца. Према неким изворима, пре турске инвазије, само на територији Косова и Метохије број православних манастира достигао је 1.300 (Секуловић, Гиговић 2008: 167). Део њих је био срушен или претворен у џамије, а они који су преживели, постали су симболи српске јуначке прошлости. Томе је допринело очување у манастирима фресака, реликвија, моштију и других артефаката, који су подржавали историјско памћење изгубљене државности. Историјско памћење се такође одржавало преко житија српских светитеља, молитава, тропара, стихира, кондака, народне поезије и легенде. У једном од својих писама 1894. српски песник Војислав Илић је писао: „Хтео сам да прикупим све народне песме и легенде које се односе на поједине развалине, стара места, јунаке, па да напишем једну књигу. Таквих бајки и народних веровања је доста на Косову“ (према *Свети Кнез Лазар и косовски завјет* 2007: 100).

Другим речима, концепт Старе Србије је имао чврст темељ у народној свести, везан за потпуно конкретне просторне објекте. Ти су објекти – „остаји прошлости“, „сведоци златног доба“ или једноставно „места сећања“ (*lieux de mémoire*) били средњовековни православни манастири (Нора 1999: 26).

Манастири Старе Србије су више од четири века служили као центри за очување културе која је доминирала у региону у предотоманско доба. У познатом миту говорило се да је у Косовској бици

1389. српско „Земаљско царство“ пало у име „Царства небеског“ и да зато православне Србе у другом свету чека Небеска Србија. У контексту овог мита, задужбине Старе Србије претварале су се у неку врсту врата за небеско царство Срба, те и у симбол несломљене српске државности. Ово тумачење је служило као веома озбиљан аргумент у прилог српског историјског права на спорну област. У косовском циклусу епске поезије, записаном у 19. веку, постоји неколико сижеа у којима простор српског средњовековног царства директно асоцира на мапу верских објеката. Међу њима су песме о зидању Раванице, о Светом Сави, о зидању Високих Дечана, о одбрани светогорских монаха немањићких задужбина, о путовању Краљевића Марка из Прилепа у Грачаницу на причешће и неке друге (Караџић 1845: 103, 199, 261, 270; Јстребов 1886: 256–257). У овим песмама спомиње се више од двадесетак назива православних цркава, међу којима су и оне што су биле срушене или претворене у џамије. Све ово показује да је црквена архитектура у концепту Старе Србије имала улогу доминанте око које се организовао остали унутрашњи простор.

Тема црквене архитектуре Старе Србије је превладала на фотографијама с краја 19. и почетка 20. века, које су представљале овај крај и његово становништво у Русији. Проблем угроженог положаја хришћана и њихових светиња служио је као додирна тачка у духовним тежњама балканских Словена и православне Русије. Осим сакралних објеката Старе Србије, на старим фотографијама, такође, сусрећу се и портрети локалних становника у традиционалној ношњи. Померање фокуса са сакралног простора на људско присуство у њему пружило је публици, која никада није посетила Балкан, прилику да стекне своје мишљење о специфичности овог подручја. На тај начин, на фотографијама с почетка 20. века за Србе и Русе концептуално постојале су две компоненте – јединство духовног живота и различитост свакодневног.

Један од првих руских фотографа који је представио Русима живот балканских Словена био је П. П. Пјатницки. Он је заједно са А. Ф. Гилфердингом посетио Босну и Херцеговину и 1867. године објавио је албум са фотографијама црквене архитектуре и портретима локалних становника (в. Пятницкий 1867). Нажалост, кроз Стару Србију А. Ф. Гилфердинг је прошао без фотографа и оставио је само писмена сведочанства о томе шта је тамо видео (в. Гилфердинг 1873). Довољно дуго Стара Србија за руског читаоца

је била „terra incognita“ у смислу визуелног преноса. То се објашњава несигурношћу посете овом делу Османског царства за странце који су, чак и када су путовали у пратњи наоружаних стражара, осећали опасност за живот и личне ствари (Гилфердинг 1873: 118; Милуков 1902: 473; Башмаков 1913: 42). Други разлог је контрадикторан однос ислама према фотографисању што је такође спречавало слободно кретање са фотоапаратом у Османском царству. Трећи разлог је страх Турака од шпијунирања:

Неистраженост ових територија објашњава се страхом Турака од било којих научних истраживања. Они се највише плаше спољног фотографисања без чега не би могло да се спроведе ни геолошко рекогносисање. Зато они на сваки начин спречавају експедиције, прате на сваком кораку и раде све да не би се спровело било које друго сазнање (Дуглас 1902: 212).

Тема осликавања Старе Србије у фотографском наслеђу није довољно истражена, зато је тешко одредити ко је заправо овде био први фотограф. До данас истражена грађа сведочи да су се прве фотографије са овог подручја појавиле у Русији у последњим годинама 19. века.

Један од првих који је кроз Битољски и Косовски вилајет са фотоапаратом пропутовао био је активиста словенског покрета А. А. Башмаков 1899. године (1858–1943, псеудоним Вешти Олег). Осим фотографија које је направио својим „кодаком“, такође је донео у Русију и фотографије које је добио од руског конзула В. Ф. Машкова и српског конзула М. П. Куртовића у Скопљу (Вещий 1903: VI). Фотографије су објављене у књигама о његовим путовањима и углавном су посвећене „косовским светињама“. Насловљене су у склопу са идејом српске средњовековне државности: „Призрен, стара Немањићева престоница“, „Душанов град на брду“, „Црква Светог Краља у Дечанима“ итд. (Башмаков 1913: 59, 77, 105, 109). На неким фотографијама је представљено становништво Старе Србије. Наиме, на једној је приказана беседа три српске наставнице у „старосрпској ношњи“ у башти (Вещий 1903: 147). Мада са становишта етнографије, појам „старосрпска ношња“ за овај тип одеће могао би да се употреби врло условно, јер је она била типична за урбану моду Призрена, Приштине, Пећи, Скадра и других градова Османског царства у другој половини 19. и на почетку 20. века. Исту ношњу су имале и Туркиње и Албанке и жене других народности. Ношња се карактеризовала изразитим оријенталним ути-

цајем и састојала се од кошуље, минтана, димија и широког појаса. У књизи се појашњава да су се у Старој Србији, у српским школама, запошљавале наставнице упућене из Краљевине Србије. Оне су морале да носе локалну ношњу како би се придржавале усвојених норми у Отоманском царству. Аутор наводи случај са младом учитељицом, упућеном на наставнички рад у српску школу у Пећ: „Она је приморана да покрије лице ’јашмаком’, иако је хришћанка, мора да носи турску одећу. Покушала је да изађе у шеширу и са кишобраном од сунца, али је сместа принуђена да одустане од своје идеје“ (Вещий 1903: 146).

Даље у тексту следи објашњење да је ношење одеће европског кроја било дозвољено само странцима. Она је њих разликовала од „раје“ и служила као нека врста правног имунитета. Због тога се водило рачуна о томе да профили стручњака, који долазе из суседних земаља да раде у Османском царству, не буду изузетни, него да буду лојални локалном реду и да се ускладе потчињеном положају.

У позадини групног портрета, насловљеног „Конзулски каваси Албанци“, према белим сукненим панталонама и пиштољима иза навијених тканих појасева, могу се идентификовати неколико Албанаца (Вещий 1903: 144). У првом плану на столицама седе два човека у европском оделу, највероватније су то руски и српски конзули. Очигледно да је А. А. Башмаков преместио акценат са конзула на њихово обезбеђење с намером да проблематизује питање албанског фактора и личне безбедности у Косовском вилајету. У том смислу је веома парадоксално да су Албанци, у исто време, наступали и као извор претње, али и као заштитници. Познато је, на пример, да су 1903. године на овом простору убијени од руку Албанаца двојица руских конзула Г. С. Шчербин и А. А. Ростовскиј. У путним белешкама А. А. Башмакова наведена је прича о томе како га је његов телохранитељ Албанац спасио од напада других Албанаца који су планирали да га опљачкају и убију. Извори, такође, сведоче да су албанске наоружане групе, за одређену надокнаду, браниле православни манастир од албанских пљачкаша. Дакле, ова фотографија покреће проблем вишеслојности и хијерархичности друштвене и етничке структуре становништва Косовског и Битољског вилајета.

Циљ фотографије, насловљене као „Оскудна зграда у којој се налазе две хришћанске цркве, православна и католичка у Фери-

зовићу у Старој Србији“ очигледно је био осликавање жалосног стања у којем се налазило хришћанство у овом кутку Османског царства (Вещий 1903: 145). Томе је служила и друга фотографија коју је начинио Башмаков у Скопљу и коју он није одштампао у књизи, него је само дао њен опис:

Два звонара лупају чекићима по висећим даскама, док православни народ, са изгледом претучених и понижених, износе из подземне цркве на носилима свог покојника. Њих прати непријатељски поглед Турака, који гледају испод обрва са изразом дубоког презрења на лицама (Вещий 1903: 148).

Ове фотографије су одраз теме стоичке преданости вери предака и „косовском завету“ упркос свакодневном многовековном исламском притиску.

Проблем међусобних етничких и конфесионалних противречности у османским провинцијама огледа се у још једној фотографији која погађа трагизмом и натуралношћу. Она приказује сцену погреб локалног православног становништва, односно представља одсечене главе Црногораца које су Албанци подметнули пред капију Пећке патријаршије. У књизи А. А. Башмаков пише да је фотографију добио од српског новинара који је због ње бачен у затвор (Башмаков 1913: 62). Овај податак сведочи о томе да је турска влада била свесна злочиначке природе албанских зверстава која су се дешавала у провинцијама, али није реаговала, већ је покушавала да то реши путем сакривања од јавности. Међутим, фотографија је отварала нову еру у начинима ширења информација и омогућила је документовање догађаја и њихово расветљавање у јавности. Дакле, крајем 19. века, захваљујући фотографији, историја је добила не само додатни инструмент за њену фиксацију, већ и могућност визуелног документовања чињеница. У том погледу, ипак, мора да се призна да то није значило да су фотографије пружале само објективно преношење ствари. Иако не постоје сумње у истинитост фотографија, објављених у књигама А. А. Башмакова, њихов тематски избор је, пре свега, служио за посматрање ситуације из угла траженог у руској јавности.

Компонентом визуелног репрезентовања идеје Старе Србије у Русији, осим црквене архитектуре, служили су и артефакти. У Архиву фотографија Института за историју материјалне културе Руске академије наука (ФА ИИМК РАН) чува се албум са насловом „Старине које се налазе у Дечанској Лаври у Старој Србији, фото-

графисане њеним намесником јеромонахом Арсенијом 1898. “ (ФА ИИМК РАН; ЦГИА). Према анотацијама на фотографијама представљене су манастирске реликвије: саркофази Стефана Уроша III Немањића и његове сестре Јелене, сребрни престони филигрански крстови 14. века, сребрно перо са круне српских краљева, преносна мастионица са српском круном, бакрени пехар Краљевића Марка, узде краљевских коња, стари кожни каишеви са карнеолима и друге ствари, које се односе на историју српске државности и српску етничку културу (в. Башмаков 1913: 88; Ковијанић 1962: 61–62; Јуришич 1904: 57–58; Шакота 1966: 19–26).

Порекло овог албума повезано је са историјом манастира крајем 19. века. У том времену, због пораста бројности албанског муслиманског становништва у околним селима и смањења броја православне заједнице, манастир је доживљавао озбиљне финансијске потешкоће. Као последица тога нагло је опао број монаха у Дечанском манастиру и поставило се питање престанка богослужења. У овим околностима, 1902. године, митрополит рашко-призренски Нићифор обратио се руским монасима ћелије Светог Јована Златоустог у Хиландару, тражећи од њих да дођу да живе у Дечанима. Први је у манастир дошао јеромонах Арсеније да би се упознао са ситуацијом, па је годину касније довео и руске монахе. Он је био сеоског порекла из околине Владимира, имао је тада нешто преко четрдесет година. А. А. Башмаков га је срео током својих путовања и забележио је:

„Он има невероватну способност да прави одличне фотографије. Такође је веома уметнички направио фотографије читаве колекције старих црквених и царских предмета који се налазе у ризници манастира Дечани“ (Башмаков 1913: 90-94).

Неке фотографије манастира и ризнице, које је направио отац Арсеније, биле су објављене (Василъев и др. 2004: 67; Святой Стефан Дечански 1905; Воззвание обители 1907, 1908; Јуришич 1904: 57–58; Башмаков 1913: 88; Ковијанић 1962: 38–39). На једној од њих је видљив пирг који се није сачувао до данас. На другој је ухваћен у кадар одред наоружаних Албанаца у традиционалној ношњи са сукњама и белим фесовима на главама на улазу у храм Христа Пантократора. Фотографија приказује њихово мирно комуницирање са монасима. Осим тога, на њој су видљиве помоћне зграде које су некада чиниле целину са црквом, а данас не постоје.

Албум са фотографијама дечанских реликвија прослеђен је из библиотеке Мермерног дворца у архив ИИМК РАН. Стога може да се претпостави да је био поклоњен Великом кнезу Константину Романову, власнику дворца од 1892. до 1915. Датум на албуму (1898) сведочи да је направљен четири године раније него што су руски монаси стигли у манастир. Могуће је да је намена албума била да убеди породицу Руског цара у неопходност пружања подршке манастиру. Веома је могуће да су фотографије и нешто каснијег порекла. На то указује година 1904. наведена испод једне од њих у књизи јеромонаха Гедеона Јуришића *Дечански Првенац*. Ако је тај датум тачан онда је је фотографисање вероватно спроведено приликом пописа покретне имовине за чување, за коју су руски монаси преузели одговорност. Као што је то извесно, руски монаси су почели богослужење у Дечанима 1903. године и тада су основали школу са боравиштем за децу, изградили су нове ћелије – такозвани „руски конак“ и отворили су болницу. Године 1905, руски цар Николај II одобрио је целогодишње финансирање манастира и дозволио је прикупљање донација у Русији. Према томе, манастир је отворио своје представништво у Одеси. Међутим, 1910. године, руски монаси су морали да напусте Дечане због незадовољства српске јавности која је сматрала непогодним одомаћивање руских монаха у српској светињи. На чело манастира вратили су се српски духовници, али фотографије данас подсећају да је античко богатство манастира, у тешком периоду његове историје, очувано захваљујући руским монасима и финансијској подршци Русије.

Велики кнез Константин Романов који је био председник Царске академије наука, са интересовањем је пратио догађања у европском делу Османског царства, као и дискусију о његовој будућности. Године 1900, он је лично издао наређење о организацији комплексне експедиције у Косовски и Битољски вилајет Османског царства (Смирнов 2011: 519). Експедиција је добила задатак: „Да прикупи податке за историјска и етнографска истраживања која би дозволила да се пронађу историјско-археолошки и филолошки разлози корисни за решавање у будућности великог политичког питања које изазива данашњи положај Македоније у Османском царству“ (Кондаков 1909: 1).

На чело експедиције је био постављен познати историчар уметности Н. П. Кондаков. У њој су, такође, узели учешће слависта П. А. Лавров и његова супруга М. С. Лаврова, историчар П. Н. Ми-

љуков, архитекта П. П. Покришкин и фотограф Д. К. Крајнев. Експедиција је кренула од Солуна и пропутовала је на север преко Скопља до Косовске Митровице. Као резултат путовања ове групе стручњака архив Царске археолошке комисије добио је 544 фотографије, од којих су 194 објављене у књизи Н. П. Кондакова *Македонија. Археолошко иушовање*, посвећене К. К. Романову. Фотографисање је спроводило неколико чланова тима. Већина фотографија је направљена у Вардарској Македонији и углавном приказује православне цркве, локално становништво у традиционалној ношњи и пејзаже. За обилазак Косова и Метохије, експедиција се у Скопљу поделила на две групе. Тако да су Н. П. Кондаков, П. А. Лавров са супругом и Д. К. Крајнев посетили Приштину и Грачаницу, а П. Н. Миљуков и П. П. Покришкин су обишли Призрен, Пећ, Дечане и Бањску.

Фотографија „Поглед на Приштину са пута“ приказује удаљену слику града. Њено приближавање и детаљно разгледање омогућава препознавање градских доминанти – бројних џамија, од којих је најстарија Царска џамија (Џамија султана Мехмеда Фатиха II), изграђена 1461. Близу ње су Џамија Јашар Паше из 1836. године, Сахат Кула – градски торањ са сатом из средине 19. века и турски војни штаб – највећа зграда у граду у то време, изграђена од стране аустријских архитеката 1898. године. Касније, у Титово време, у овој згради се сместио Музеј Косова и Метохије. Друга фотографија у Приштини је направљена поред српског конзулата. На слици су службеници конзулата: српски вицеконзул, његова жена, возач, чувар и Албанац телохранитељ. Другог дана пута, путници су посетили манастир Грачаницу, где су направили више фотографија спољног и унутрашњег изгледа Успенске цркве (*Древнеславянское искусство*). На једној од тих фотографија примећују се камени крстови старих гробова на источном зиду, од којих је до данас, на истом месту, сачуван само један.

Нажалост, број фотографија са Косова и Метохије, које су проследили у архив П. Н. Миљуков и П. П. Покришкин, такође је скроман. П. Н. Миљуков је правио фотографије приватним апаратом „кодак“ и зато је сматрао за право да задржи већину код себе. У својим успоменама о путовању написао је да се његов став о томе шта је вредно забележити током експедиције разликовао од мишљења руководиоца Н. П. Кондакова. Наиме, он је сматрао да је веома важно обратити пажњу на етнографске нијансе и сцене

свакодневног живота. Он је правио портрете сеоских девојака у традиционалној ношњи, фотографисао је механе, путнике, чобане са стадима, једном речју, деловао је не само у оквиру постављених задатака, него је покушао да прикаже нешто ширу панораму виђеног током експедиције (Миљуков 1902: 342, 474). Године 1902. објавио је неке од својих фотографија у часопису *Журнал для всех*. Део фотографија је проследио у Лондон фотографу Лившицу, од којих је овај направио велику изложбу (Миљуков 2015: 117). Дуготрајни срдачни контакти П. Н. Миљукова са идеолозима бугарског национализма узроковали су и то да је он у описивању терена тежио да остане неутралан, па је максимално избегавао спомињање етнимима Срби у вези са дефинисањем етничке припадности локалног становништва. У насловима фотографија користио је појмове „словенски“ или „хришћански“. Тако је у Призрену П. Н. Миљуков имао прилику да направи фотографије „словенске“ свадбе на којима је приказао обичај прекривања младиног лица пре венчања и скидања покривача после њега (Миљуков 1902: 470–471). Према белешкама И. С. Јастребова, гледање девојке пре венчања заиста је било јако непожељно:

Девојке које су напуниле 13 година не излазе напоље, крију се у кућама и не излазе нити пред госте, па чак ни пред даље рођаке. Стога, младић не може ни да види девојку, ни да разговара са њом, ни да сазна њен карактер пре венчања. Склапање бракова у Призрену се врши без питања заинтересованих страна. Момак и девојка не питају се за пристанак браку, којем не претходи ни упознавање. Њихова судбина зависи искључиво од родитеља и родбине (Јастребов 1889: 312).

Традиција прекривања младиног лица такође је повезана са страхом од урока, што је забележено у запажањима истраживача и у песничком фолклору (Ђорђевић 1938: 100–104). Од средине 19. века, под утицајем европеизације, овај архаични обичај је полако почео да нестаје, мада у местима изолованим од контакта са европском културом још је неко време живео.

У збирку експедиције П. Н. Миљуков је предао само фотографије са црквеном архитектуром. Међу њима су фотографије са лепим погледима на манастире Дечане и Пећку патријаршију, њиховим ентеријерима и фрескама од изузетног значаја за питање Старе Србије („Лоза Немањића“). Неколико фотографија приказује рушевине некада раскошне задужбине Стефана Уроша II Ми-

лутина (1282–1321) у Бањској. У османском периоду она је претворена у џамију, о чему сведоче остаци минарета. Крајем 19. века, земљиште поред зида храма користило се за узгој дувана. Ове фотографије П. Н. Миљукова су хармонично допуниле општу визуелну серију представљену у материјалима експедиције.

У регистру ИИМК РАН је наведено да је аутор свих фотографија експедиције професионални фотограф Д. К. Крајнев. Међутим, постоји разлог да се претпостави да су поред његових фотографија, као и оних које је направио П. Н. Миљуков, у збирку ушле и фотографије М. С. Лаврове. Још док су трајали преговори око припреме за експедицију П. А. Лавров се обратио Н. П. Кондакову са молбом да се дозволи његовој жени да се придружи експедицији. Ову молбу П. А. Лавров је образложио тиме што ће његова жена правити фотографије на њиховом приватном апарату „13-18“ (АРХИВ СПБ ФИЛИАЛА РАН 115). Године 1918. П. П. Покришкин је проследио у Етнографско одељење Руског музеја неколико фотографија из „македонске“ експедиције 1900 (РЭМ зб. 3863). Фотографије имају на полеђини ознаку да је њихова ауторка М. С. Лаврова. Међу њима налази се и портрет особља српског конзулата у Приштини.

Ове фотографије нису јединствена збирка у музеју са тог простора. У лето 1914. слависта Е. А. Волтер купио је у Скопљу за музеј 27 фотографија, географски везаних за Рашку област, косовскометохијски крај и Вардарску Македонију (РЭМ зб. 4109; АРХИВ РЭМ 1; СПФ АРАН 178). Датум настанка фотографија и њихов аутор нису познати. Може само да се претпостави да су направљене крајем 19. и почетком 20. века. Збирка садржи фотографије црквене архитектуре и портрете жена у ношњи. Посебно би требало истакнути фотографију манастира Успења Пресвете Богородице с краја 14. века, који се налазио у близини села Горње Неродимље и служио је као гробница последњем српском цару Стефану Урошу V (1355–1371). Овај манастир је савремено сачуван, дакле данас не постоји. На другој фотографији је манастир Светог Ђорђа у селу Старо Нагоричино, задужбина Стефана Уроша II Милутина. Према легенди овде се молио Стефан Дечански пред одлучујућу битку код Велбужда 1330. коју је добио. На фотографијама има и других задужбина, као што су манастир Светог Никите у селу Бањане, који је основао 1307. године краљ Милутин (1282–1321) и манастир Светог Димитрија код Сушице, који је 1345. основао краљ Вукашин (1365–1371).

Композициона доминанта једне фотографије је Црква Светих апостола Петра и Павла у Расу. То је један од најстаријих и најзначајних споменика историје у Старој Србији. Од 11. века, све до 1728, у овој цркви се налазила Рашка епископија. Сматра се да се овде крстио, по православном обреду, Стефан Немања (Зекић 2014: 9). Крајем 19. века, цркву су Османлије претвориле у магацин и тек након Првог балканског рата враћена је верницима. Упркос томе, старо гробље испред цркве користило је локално становништво без прекида. На фотографији, међу каменим крстовима, преклоњило се изнад гроба неколико жена у сеоској ношњи. Испред цркве на улазу стоји неколико мушкараца. Њихов изглед указује да нису локални становници и да су се ту нашли вероватно пословно. Фотографија је испуњена мотивима преданости вери и традицијама предака.

У збирци, такође се налази портрет младе Српкиње из Пећи у градској ношњи оријенталног типа и са оглављем са дукатима. Стручњаци истичу да су ову врсту одеће носиле све становнице града, без обзира на етничку или верску припадност (Менковић 2013: 151). Међутим, према И. С. Јастребову, ипак су постојале ознаке које су указивале на верску (а тиме и етничку) припадност жена и девојака:

Пре четрдесет година, хришћанке се нису разликовале од турских жена ни на који начин, чак ни у најмањим детаљима ношње. Ако сада хришћанке носе не жуте него црвене ципеле или црне кундуре и држе у рукама шарену марамицу, коју немају Туркиње, онда је ова разлика проистекла из чињенице да су неки Турци напали на улици Туркињу, мислећи да је то хришћанка. Да се не би овакав неспоразум поновио, власти су по посебном налогу утврдиле разлику у ношњи хришћанке и муслиманке (Јастребов 1889: 312).

На основу тога може да се претпостави да је везена марамица у рукама особе са фотографије служила за обележавање верског и етничког идентитета.

Метафоричност језика фотографије, која је оцртавала визуелну географију Старе Србије, посебно је изражена у женским портретима који служе као симбол континуитета српског рода и традиције. Једна од најпознатијих фолклорних алегорија жене у контексту Старе Србије јесте Косовка девојка, која иде по ратишту са два кондира у рукама (Карацић 1845: 302, 315). У другој деценији 20.

века, српски уметник Урош Предић насликао је чувену слику „Косовска девојка“ која је постала симбол српског родољубља. Инспирација везана за судбоносне догађаје није дотакла само њега. На једној од фотографија из Волтерове збирке приказана је млада девојка у традиционалној сеоској ношњи са бакреним кондиром у руци ослоњена уза зид манастира Грачаница. Постављање такве сцене, очигледно, потекло је од митопоетичких осећања фотографа и његове бриге за судбину Србије у контексту политичких догађаја.

Панорамским погледом на збирке фотографија донете у Русију, крајем 19. и почетком 20. века, из Рашке области, са Косова и Метохије, као и из Вардарске Македоније, уочава се њихова тематска целовитост и повезаност са петовековном српском историјом. Овај ефекат се постиже првенствено усмереном пажњом према православној култури и црквено-манастирском средњовековном наслеђу, који су чврсто везани за српску државну традицију. Укупан визуелни утисак, који стварају фотографије, чини концепт Старе Србије потпуно јасним и убедљивим за руског гледаоца и дан-данас. Анализа ових фотографија открива механизме очувања етничке културе и историјског памћења Срба у вишевековној етноконфесионалној угушености услед османске владавине. Велика пажња у фото преносу је посвећена проблему подређеног и незаштићеног положаја хришћанског становништва у Отоманском царству. У исто време тема ислама и османског фактора је одражена само индиректно.

Наиме, фотографије показују да су у селима, у којима није живело турско становништво, све до почетка 20. века, жене носиле архаичне локалне варијанте традиционалне ношње, док у граду, где је оно било присутно, доминирала је ношња оријенталног типа. Фотографије, такође, сведоче о јачању албанског елемента на овом подручју крајем 19. и почетком 20. века. Албанци су представљени као утицајна етничка заједница, репрезентована наоружаним групама које бране хришћанске објекте и стране путнике за надокнаду од других наоружаних група Албанаца. Дакле, предуслови за српско-албански етнички сукоб у Старој Србији, у то доба, већ су постојали.

Упркос несумњивој истинитости визуелног преноса руској јавности ситуације из европских провинција Османског царства, ипак мора да се призна да је угао гледишта био знатно сужен и окренут ка темама које би требало да њој буду блиске и разумљиве.

У контексту опште политике руске подршке хришћанском становништву Османског царства у 19. веку овакав прилаз је био потпуно логичан. Ова подршка је умногоме допринела томе да, у 20. веку, територија Старе Србије практично уђе у орбиту српске политике. Међутим, етнокултурни процеси, одсликани у наведеном фотографском наслеђу, у свом развоју током столећа довели су до тога да је Стара Србија потом скоро сасвим престала да буде зона српског присуства. У исто време, она је задржала своју суштину фолклоризованог историјско-идеолошког конструкта који је дубоко утемељен у етничкој свести српског народа. У том контексту, фотографије Старе Србије, донете у Русију крајем 19. и почетком 20. века, нису само резултат фиксирања неких тренутака из прошлости, него су и начин обраћања будућности. Оне наступају као визуелизована порука потомцима о вредностима које имају значај како за Србију тако и за Русију и то не само у историјском погледу него и данас.

Прилози

(Фотографије из руских архива и часописа)

Портрет И. С. Јастребова поклоњен слависти П. А. Лаврову.
Солун, 1894 (СПФ АРАН Ф. 284. Оп. 2. Д. 26)

Црква Светих апостола Петра и Павла у Расу.
Крај 19 – почетак 20. века (РЕМ, 4109-15)

Манастир Успења Пресвете Богородице, Горње Неродимље.
Крај 19 – почетак 20. века (РЕМ, 4109-17)

Бакрени пехар Краљевића Марка из ризнице Дечанског манастира, 1898.
Фотограф: Јеромонах Арсеније.
(ФА ИИМК РАН. Ф. „Библиотека Мраморног дворца“. Альб. О. 62).

Манастир Бањска, 1900 г.
(ФА ИИМК РАН, Q 266-60)

Српкиња у ношњи, Пећ.
Крај 19 – почетак 20. века
(РЕМ, 4109-21)

Српкиња поред цркве у Грачаници.
Крај 19 – почетак 20. века
(РЕМ, 4109-23)

Радници српског конзулата у Приштини, 1900.
Фотограф: М. С. Лаврова (РЕМ, 3863-3)

„Консулские ’кавасы’ из албанцев“. (Вещий 1903: 144)

Поглед на Приштину са пута, 1900 г. (ФА ИИМК РАН, Q 266-43)

Цитирана литература

- Бормане Д. Э. „Смысловое значение этнопространства: наследие в действии“. *Человек и среда его обитания*. Тезисы докладов. Ленинград: Лениноблгорстат, 1989, 46–47.
- Васильев, Дмитрий Дмитриевич, Галина Вацловна Длужневская, Марина Евгеньевна Малевинская. *Православные святыни Балкан*. Санкт-Петербург: Нев. мир Лики России, 2004.
- Ђорђевић, Тихомир. „Зле очи у веровању Јужних Словена“. *Српски етнографски зборник*. Књ. 53. Београд: Српска краљевска академија, 1938.
- Зекић, Емина. „Стефан Немања и његово доба“. *Завейи и йоруке. Сйефан Немања – девей векова*. Београд: Народни музеј, 2014.

- Иванова, Анна Александровна. *Концепция культурно-ландшафтного методологического принципа организации комплексных полевых исследований*. Актуальные проблемы полевой фольклористики. Москва: Издво Моск. унта, 2002, 6–7.
- Измоденова, Нина Николаевна. „Окружающая среда как опредмеченный тип культуры“. *Человек и среда его обитания*. Тезисы докладов. Ленинград: Леноблгостат, 1989, 12–13.
- Клейн, Лев Самуилович. *Археологические источники*. Ленинград: Издво ЛГУ, 1978.
- Ковијанић, Ристо. *Витја Котлоранин неимар Дечана*. Београд: Нолит, 1962.
- Менковић, Мирјана. *Грађанска ношња Срба у Призрену у XIX и првој половини XX века*. Београд: Етнографски музеј, 2013.
- Недельковић, Славиша, Горан Јовић. „Историјско-географски поглед на демографске карактеристике Косова и Метохије крајем XIX и почетком XX века“. *Баштина*. Св. 9–10. Приштина – Лепосавић: Институт за српску културу, 1998–1999, 241–251.
- Нора, Пьер. „Проблематика мест памяти“. *Франција-јамањ*. Санкт-Петербург: Издво С. Петерб. унта, 1999, 17–50.
- 5 *этнографических карт Македонии* [Карты]: с текстом П. Н. Милюкова. СПб, 1900.
- Свети Кнез Лазар и косовски завјей*. Цетиње, Београд: Светигора, 2007.
- Секуловић, Драгољуб, Љубомир Гиговић. „Стара Србија и Албанци“. *Глобус*. 2008. № 33, 165–174.
- Смирнов, Александр Сергеевич. „Неизвестные страницы археологических путешествий Н. П. Кондакова“. *Российский археологический ежегодник*. 2011. № 1, 511–526.
- Терзич, Славенко. *Старая Сербия XIX–XX в. Драма одной европейской цивилизации*. Москва: Вече, 2015.
- Тимофеев, Алексей Юрьевич. *Крест, кинжал и книга. Старая Сербия в политике Белграда 1878–1912*. СПб., 2007.
- Толмачева, Екатерина Борисовна. „Постановочная этнографическая фотография: источниковедческий подход“. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Сер. 2. 2011. Вып. 4, 36–42.
- Толстая, Светлана Михайловна. *Образ мира в тексте и ритуале*. Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2015.
- Толстой, Никита Ильич. „К реконструкции семантики и функции некоторых славянских изобразительных и словесных символов и мотивов. Теоретические проблемы реконструкции древней славянской духовной культуры (вопросник и ответы на вопросы)“. *Советская этнография*. 1984. № 3, 47–60.
- Шакота, Мирјана. *Ризнице манастира у Србији*. Београд: Туристичка штампа, 1966.
- Јамбаев, Михаил Леонидович. „Македония и Косово“. *Югославия в XX веке*. Очерки политической истории. Москва: „Индрик“, 2011, 71–82.
- Atanasovski, Srđan. „Proizvođenje Stare Srbije: stopama putopisca, tragom folklorā“. *Figura neprijatelja: preosmišljavanje srpsko-albanskih odnosa*. Београд: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2015, 35–53.

Штампани извори

- Амфитеатров, Александр Валентинович. *Страна раздора. Балканские вичайления*. Санкт-Петербург: Общественная польза, 1907.
- Анастасий (Александров, Александр Иванович). *Император Александр II, южные славяне и Македония*. Казань: типолит. Унта, 1903.
- Башмаков, Александр Александрович. *Через Черноорию в страну диких Гетов*. Санкт-Петербург: «Рус. -фр.» тип., 1913.
- Вещий, Олег (Александр Александрович Башмаков). *Болгария и Македония: Сил, их фой, снятым на месте и с карт. Зай. Македонии*. Санкт-Петербург: Слово, 1903.
- Водовозов, Василий Васильевич. *По сербской Македонии: Пушечные заметки*. Петроград: Общественная польза, 1916.
- Воззвание обители святой Иоанна Златоустой на горе Афоне о ожертовании на возобновление Святой-Троицкой Высоко-Дечанской лавры в Старой Сербии*. Санкт-Петербург: Синодальная тип., 1908.
- Гильфердинг, Александр Федорович. *Босния, Герцеговина и Старая Сербия*. Т. 3. Санкт-Петербург: Д. Е. Кожанчиков, 1873.
- Державин, Николай Севастьянович. *Болгарско-сербские взаимоотношения и македонский вопрос*. Петроград, 1914.
- Древнеславянское искусство. *Огонек*. 1910. № 8.
- Дуглас П. „По Македонии: Путевые очерки“. *Русский вестник*. 1902. № 8, 209–223.
- Дурново, Николай Николаевич. *Болгарская иройаанда в Македонии и македонский вопрос*. Москва: И. А. Баландин, 1899.
- Дурново, Николай Николаевич. *Государства и народы Балканской полуострова: их прошедшее, настоящее и будущее и болгарская кривда: Ист., этногр. и юлем. ст., посвяти, вост. вопросу*. Москва: Э. Лисснер и Ю. Роман, 1890.
- Дурново, Николай Николаевич. *Имеют ли болгары исторические права на Македонию, Фракию и старую Сербию?* Москва: Э. Лисснер и Ю. Роман, 1895.
- И. К. (Кашинцев, Иван Николаевич) „Македония и Македонский вопрос“. *Русское боитство*. 1903. № 1.
- И. К. (Кашинцев, Иван Николаевич) „По поводу Македонского вопроса (Письмо из Софии)“. *Вестник Европы*. 1902. № 9, 369–380.
- Инбер, Осип Абрамович. *Македония, и чийо в ней делается*. Одесса: С. В. Можаровский, 1903.
- Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне ијесме. Книја друја, у којој су ијесме јуначке најстарије*. Беч: Јерменски манастир, 1845.
- Кондаков, Никодим Павлович. *Македония: Археол. иушешевие*. Санкт-Петербург: Отдние рус. яз. и словесности Имп. Акад. наук, 1909.
- Кораблев, Василий Николаевич. *События в Македонии и Старой Сербии*. Санкт-Петербург: В. Д. Смирнов, 1903.
- Красножен, Михаил Егорович. *Судьбы Македонии*. Юрьев: тип. К. Маттисена, 1915.

- Милюков, Павел Николаевич. „Из поездки в Македонию. Европейская дипломатия и македонский вопрос“. *Вестник Европы*. 1899. № 6, 425–456.
- Милюков, Павел Николаевич. *Из тайников моей юмации*. Москва: ЭКСМО, 2015.
- Милюков, Павел Николаевич. „Сербо-болгарские отношения по македонскому вопросу“. *Русское доайство*. 1899. № 5–6, 52–83; 425–436.
- Милюков, Павел Николаевич. „Средневековый уголок в современной Европе. (Из поездки в Старую Сербию)“. *Журнал для всех*. 1902. Год VII. № 3-5, 329–588.
- Поповић, Ђорђе. *Стара Србија*. Београд: Државна штампарија, 1878.
- Пятницкий, Петр Павлович. *Фотографический сборник церковных древностей и тайнов славян европейской Турции*. Санкт-Петербург: Общественная польза, 1867.
- Рейхельт, Николай Николаевич. *Константинополь, Афон, Македония и уолки России: Очерки и картинки*. Санкт-Петербург: А. С. Суворин, 1905.
- Риттих, Петр Александрович. *По Балканам*. Ч. 1–2, По Сербии и Болгарии в ноябре 1908 г. По Македонии летом 1901 г. : Путевые впечатления воен. туриста. Санкт-Петербург: тип. В. Ф. Киришбаума, 1909.
- Святой Стефан Дечанский, его жизнь, страдания и мученическая кончина: По строю им Святой-Троицы. Высокогеч. лавра в Старой Сербии (1330–1904 гг.)*. Одесса: Е. И. Фесенко, 1905.
- Теплов, Владимир Александрович. *Македония*. Санкт-Петербург: Свет, 1908.
- Теплов, Владимир Александрович. *Турецкие реформы в связи с войском о Македонии и старой Сербии*. Санкт-Петербург: В. В. Комаров, 1903.
- Флоринский, Тимофей Дмитриевич. „К вопросу о народности македонских славян“. *Чтения в Историческом обществе Нестора-Летописца*. Кн. 19. вып. 4. Киев: Т. Г. Мейландер, 1906.
- Юришич, Гедеон. *Дечанский иервенец. Описание Высоко-Дечанской Святой-Троицкой лавры в Старой Сербии*. Санкт-Петербург: изд. настоятеля Обители св. Иоанна Златоустого на Афоне иеросхим. Кирилла, 1904.
- Ястребов, Иван Степанович. *Обычаи и тайны турецких сербов*. Санкт-Петербург: тип. В. С. Балашева, 1886.
- Ястребов, Иван Степанович. *Старая Сербия и Албания. Путевые записки*. Белград: Срп. краљевска акад., 1904.

Рукописна грађа и фотографије

- Архив Российского этнографического музея (Архив РЭМ). Ф. 1. Оп. 2. Д. 75. Л. 65.
- СПб Филиал Архива Российской академии наук (СПФ АРАН). Ф. 178. Оп. 1. Д. 308. Л. 22; Ф. 115. Оп. 4. Д. 227. Л. 4; Ф. 284. Оп. 2. Д. 26. Л. 1.
- Фотоархив Института истории материальной культуры Российской академии наук (ФА ИИМК РАН). Фонд: Библиотека Мраморного дворца. Альбом О. 62.
- Центральный государственный исторический архив (ЦГИА). Ф. 400. Оп. 2 Д. 318.

Алёна А. Михайлова

МОНОХРОМНЫЕ ЛИКИ СТАРОЙ СЕРБИИ: ПО МАТЕРИАЛАМ РОССИЙСКИХ ФОТОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX в.

Резюме

В статье приводится обзор фотографических памятников конца XIX – начала XX. века, визуализирующих феномен Старой Сербии в его понимании как фольклоризированного историко-идеологического конструкта. Предназначением снимков была репрезентация истории, культуры и повседневности христианского населения европейских провинций Османской империи российской общественности в преддверии грядущего территориального передела на Балканах. Тематическая направленность анализируемых материалов позволяет выявить их общую природу и рассмотреть как самостоятельный историко-культурный феномен. Интерпретация фотографий осуществлена путем их соотнесения с фольклорными и нарративными источниками в рамках комплексного подхода.

Ключевые слова: Старая Сербия, фотографии, визуальные источники, этнокультурное пространство.